

ACC. N:R M. 14780: 1-17.

Landskap: Skåne Upptecknare: Alfred Larsson, S. Åby
Härad: Vemmenhög Berättare: " " "
Socken: S. Åby Berättarens yrke: verkmästare
Uppteckningsår: 1958 Född år 1888 i Skurup

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Butikshandel på landsbygden. s. 1-17

Lu F 95

Svar enligt frågelistan L U F 95,

Butikshandel på landsbygden

1

Luf 95

Då jag här skall försöka skildra detaljer av butikshandeln och dess utveckling ute på landsbygden, får jag företrädesvis hålla mig till en-- en plats. Till Södra Åby, en by som jag rätt väl känner till, delvis genom andrahandsuppgifter från pålitliga sagesmän. Därnäst kan jag också-- i någon mån komma att ingå på förhållanden, som berör affärslivet på andra platser i senare delen av 1800-talet.

Den första butiken i Södra Åby inrättades i slutet av 1880-talet.

Den kan betraktas som köpmansbod. Mannen, Anders Hansson, som startade den, var egentligen mjölnare till yrket. Det var före järnvägens (Trelleborg-Rydsgårds) tillkomst. Denna kom ej att trafikeras förrän under mitten av nittitalet. De varor, som försåldes, måste första tiden hämtas med hästskjuts i Trelleborg och voro också, enligt uppgift av ganska blygsam omfattning. Hans rörelse synes heller inte ha kunnat giva skaplig försörjning utan slutade med konkurs. Medverkande härtill var säkerligen det för

det förhållandet att bönderna här på orten alltjämt bedrevo sina huvudsakliga

-sakliga affärer i Trelleborg, dit de skulle med spannmål och annat.

Men sedan järnvägen kommit till så slutade de flesta körningarna in
till staden.

Även i en och annan av byarna häromkring öppnades handelsbodas.

Så i Anderslöf, i slutet av sjuttitalet. Det var en "väjskytt", (västgöte)

Josef Larsson, som övergav sin ambulerande handel och slog sig ner där

samt hade framgång. Affären finnes alltjämt, nu i tredje generationen.

I Klagstorp, Böste, m. fl. platser, tillkom likaledes affärer, i början

med helt blygsam omfattning.

Den lilla handel, som A.H. bedrev här, var i början inrymd i ett litet

hus, som hade två små rum, varav det ena fungerade som butik. Men sedan

järnvägen var kommen igång här, flyttade han över till en annan fastig-

-het med rikligare utrymme. Han blev emellertid snart tvungen att av-

-sluta affärslivet och övergick till mjölnareyrket.

Affären övertogs nu av en annan man, Oskar Larsson. En yngre förmåga,

..... som, enligt uppgift, inhämtat något av sina insikter hos en handelsman
..... i Wemmenhögstrakten. Huru pass hans insikter i bokföring voro är ej
..... säkert känt. Emellertid verkade han vara en intelligent man och den
..... bokföring, som erfordrades, var den tiden av enkelt slag. En dagbok i
..... butiken, vari krediterade varor inskrevos, var nog det viktigaste. Efter
..... den utskrevs vanligen räkningar till kunderna. Inköp och varuleveranser
..... infördes så i en annan bok, som blev till grund för uppgörelsen med
..... leverantörerna.

..... Den sociala ställning, som handlanden intog, var då, omkring sekel-
..... -skiftet, ej så särskilt markerad. Umgänget med kunderna och omgivningen
..... var helt gemytligt och otvunget. De som tillhörde hans närmaste bekanta
..... sade rätt och slätt du, de övriga använde namnet.

..... Denne mannen, Larsson, kom ej att deltaga i sin församlings angelägenheter
..... Då, omkring sekelskiftet, var det nästan utan undantag "gåramannarna",
..... som styrde och ställde i landsbygdens kommuner. Men efterhand blev det,
..... som känt, mer än de, som fingo något att säga därvidlag och andra,
..... sålunda även handelsmannen, kunde få förtroendeuppdrag.

Den butik, som L. övertagit, var inrymd i ett äldre, tämligen stort envåningshus. Husets inre hade tarvat vissa ändringar för butikslokalens skull och dessa voro antagligen utförda av hans företrädare, Anders Hansson. Entrén till butiken var på den gavel av huset, som vette mot bygatan. Lokalen sträckte sig cirka 7,5 meter inåt huset och bredden var omkring 5 meter. Närmast butiken kom ett litet rum, som var kontor i bredd med en förstuga ut till gården. Därefter ett par bostadsrum, kök, m.m. Någon lagerkällare fanns ej men en del varor kunde lagras på vinden. Och en del, med grövre format, såsom salt- och silltunnor, m.m. förvarades i en mindre träbyggnad ute på gården. Potogen, i fat, förvarades i det fria, delvis under skyddstak. Vid ena lång- och vid inre kortsidan sträckte sig butiksdisken. Längs väggarna bakom funnos enkla hyllor, vid kortsidan och en del av långsidan voro dessa försedda med lådfack. Under disken var det plats till en hel del diverse varor. Lådor med sviskon, russin, m.m. som plockades fram direkt ur sina emballage. Vidare sockertoppar, (bitsocker fanns ej första tiden), omslagspapper, pappers- -påsar och diverse annat. Längs andra långsidan stod uppställt mjölsäckar,

silltunnor, andra tunnor och lådor med olika innehåll. Närmast entrén stodo träskor och trätofflor uppradade. Och där stod spadar, skyfflar kvastar och en mängd andra saker. I krokarna i taket hängde också en del. Disken var av sammanlimmade bräder och utan beläggning. I ena hörnet bakom disken stod en stor järnkamin och belysningen bestod av en kraftig fotogenlampa, som hängde över diskens kortsida. Någon särskild affärsskylt fanns ej och inte heller skyltfönster. Men i ett par vanliga fönster vid entrén och ett par vid ena långsidan stodo en del diverse saker uppställda. En enkel balansvåg, med lösa vikter, hade sin plats på disken. Synliga reklamskyltar och plakater funnos ej i nämnvärd omfattning. Och färdigemballerade varor voro också vid denna tid fåtaliga. Det mesta fick därför vägas upp.

Golvet i butiken bestod av tegelsten. Och då trafiken från en särskilt höst- och vintertid-, nästan bottenlös bygata pågått några timmar, fick därför det mesta av anspråken på god hygien fara. Bakom butiken hade handlanden ett litet kontor. I dörren dit in fanns ett litet

hål, ett "Ya", varigenom handlanden vid behov kunde hålla en viss kon-
-troll över vad som försiggick ute i butiken.

Handlanden köpte sina varor från olika firmor, till stor del från
grossistfirmor i Malmö. Åtminstone så vad det gällde speceri- och kolo-
-nialvaror. En del andra saker, bruksvaror, enklare tygvaror, m.m., kommo
emellertid från andra håll i landet. Exakta uppgifter, angående leveran-
-törer, är jag dock ej istånd att lämna.

De flesta inköpen till affären gingo via resande, "provryttare",
som säsongvis, allt efter branschen, talade vid. Dessa resande hade van-
-ligen sin station i Anderslöf, på gästgivaregården och besökte därifrån
alla affärerna runtom i denna bygden. Gästgivaregården förfogade ju då
över hästskjutsar och sådana fingo tidvis fara omkring med "provryttare"
samt laddade med en mängd stora provkoffertar. Sedan telefon kom till,
-slutet av nittitalet-, ordnades nog en del kompletteringar, m.m. med
denna.

Någon form av förlagshandel känner jag ej till härifrån bygden. Men
som uppköpare av ägg fungerade handlanden.

Av de varor ,som salufördes, var nog det mesta att hänföra till nöd-
-vändighetsvaror. Mjöl och gryn, specerivaror och ost, socker, salt, kryddor 7
Salt sill, ansjovis, sardiner och hummer. (Andra inläggningar voro ej
vanliga). Kaffe, (alltid råkaffe) av eh tre, fyra sorter. Soda, såpa och
tvål, (huvudsakliga tvättmedel den tiden). Fotogen och sprit. Vidare ett
mindre urval av kostymtyger. Diverse bomullstyger, domestik, m.m.
Färdiga plagg förekom ej första tiden. Av porslin fanns det tallrikar,
kaffekoppar, m.m. Dessutom fanns alltid trätofflor, ibland också träskor.
Ävensom något av verktyg, spadar, grepar, kvastar och borstar. Dessutom
några sorter spik, stift och nubb. Något av kram- och lyxvaror förde
väl affären, men i obetydlig omfattning.

Omkring sekelskiftet saluförde inte handlanden bröd. Detta kunde
~~Detta Kunde~~ emellertid köpas då och sedan längre tillbaka hos byns
gamla "kagekvinja), mor Bengta Ola Anders.

Under tiden betskötseln var aktuell, på försommaren och senhösten,
utökades kundkretsen betydligt. Då kommo en del tillresande smålänningar
och andra. Det fanns i affärerna merändels också rökat fläsk att tillgå,

Under första världskriget började handlandena också saluföra ros-
-tät och malet kaffe. Läskedrycker likaså men öl till avhämtning med-
-gavs ej förrän ungefär vid krigsslutet. Detta sedan en man på platsen
som haft denna rättighet personligt, gått ur tiden.

De första åren skötte L. ensam affären. Men sedan han strax efter
sekelskiftet gift sig, kom hans hustru att taga verksam del i butikens
skötsel. Något annat än högst tillfällig hjälp erfordrades nog inte heller.

I andra, motsvariga affärer, här i bygden, var det också vanligen famil-
-jemedlemmar, som som skötte affärerna. Annorlunda kunde det ställa sig
i samhällen, exempelvis Skurup. Från de senaste åren på nittitalet har
jag i minne de viktigaste affärerna där. Och de voro Nybergs, H. J. Andersson
(dessa finnas alltjämt), samt Assarssons. De syntes alla ha stor kundkrets
från en vidsträckt omgivning. Deras sortiment av varor var nog också
något mera omfattande. Dessa affärer hade vardera två eller tre biträden,
en pojke, nybörjare, samt en "bokarr", som ordnade med lagret och hämtade
hem varor från järnvägen, (firmorna höllo sig med hästskjuts). Pojken,

"bopågen" skulle under en två, tre års tid lära upp sig. Han steg sedermera i graderna och blev "bohållare" (bokhållare). Han och hans gelikar rekryterades vanligen från hantverkare- eller bondehem. Och betraktades nog ofta av jämnåriga ej utan avund, åtminstone vad arbetarebarn beträffar. Men så kunde de ju också lägga sig något mera än vinn om sitt yttre. Och kunde, som "bohållare", uppträda i styv krage, snygga kläder, m.m. Och välkammade, med blyertspenna bakom örat. Och kunde också, härigenom, till en viss grad, "slå an". Dessa biträden arbetade under andra förhållanden än nutida. Arbetstiden var lång, från 7-tiden på morgonen till 8-9 på kvällarna. De hade lön, vanligen årslön och bodde hos principalen. Ehuru arbetstiden kunde variera rätt betydligt så kunde de, mig veterligt, ej påräkna särskild övertidsersättning. Möjligen någon ersättning till julen, något tyg till hjälp till beklädnad, eller dylikt. Någon exakt uppgift om dessa löneförmåner är jag, emellertid, ej i stånd att lämna. Kundkretsen, vad Åby beträffar, var rätt mångtalig. Utom folk från församlingen, kommo kunder från kringliggande socknar. Från Simlinge, Lilla Isie och Vallby. Bönderna häromkring hade, såsom tidigare nämnts, hant

sina flesta affärer i Trelleborg. Men efter järnvägens tillkomst, upphörde de flesta affärsresorna dit. Men även på denna platsen blev det snart ändring. Handlande Larsson flyttade några år efter sekelskiftet in i egen, nybyggd fastighet. Och omkring 1907 fick han också konkurrent på platsen. (Båda affärerna existera alltjämt, fast med andra innehavare) Affären i nya fastigheten utrustades trevligare, med betydligt modernare inredning och varusortimentet utökades efterhand. Och fortfar därmed, påverkat av tidens krav.

Vad inköpen av de olika varorna beträffar så fördelade detta sig givetvis något olika på olika yrkesgrupper. Detta såväl vad mängd som varuslag beträffar. Ett bondehem med många i kosthället behövde ju vida större mängd av konsumtionsvaror än t. exemp. ett arbetarehem. Och därtill kom en hel del annat, som visade sig erforderligt i ett bondehem. Såsom vissa redskap och material till underhåll av sådant. Landsbygdens diverse-affärer kommo efterhand att bliva allt mera rikhaltigt sorterade, ej minst vad verktyg och järnvaror beträffar.

Vad de vanliga konsumtionsvarorna beträffar, så kommo inköpen mestadels att ske efterhand som de behövdes. För en veckas tid eller mindre Någon av de mera avlägsna kunderna fick måhända göra något större inköp varje gång. Speciella dagar för uppköpen förekom väl knappast. Fast fredagar och lördagar föreföll kommersen vara livligast. Under dagtimmarna syntes husmödrar och deras gelikar företrädesvis göra ~~uppköp~~-inköp. Men på kvällarna, särskilt vintertiden, var trafiken alltid livlig. Då kommo tjänstefolk och arbetsfolk och gjorde sina inköp. Dessutom infunno sig en hel del, som mer eller mindre kunde hänföras till byns "ledighetskommitté". Deras uppgift föreföll mestadels vara att få utväxla nyheter och stundom mest för att bara "slå ihjäl" tiden. De varor, som inköptes, blevo inslagna i papper. En del av varorna stoppades i påsar. Och i de flesta fall krukade folk på den tiden själv ombesörja hemtransporten. Någon gång kunde man iakttaga att en kund fick särskilt ärende till kontoret. Detta gällde då oftast att som avslutning på någon affär som hastigast "knipa" en konjak.

Butikerna voro de första åren öppna från 7 på morgonen till $\frac{1}{2}$ 9 på kvällen. Vid denna tid anlände sista tåget från Trellborg.

12

Före första världskriget tillämpades mest kredithandel, då det gällde bofasta personer. Och dessa hade vanligen årskredit. Tjänstefolk och motsvariga måste betala kontant, såvida inte vederbörande husbonde lämnat erforderlig garanti. Den ene som den andre kunde ju däremellan, vid småaffärer, betala kontant. I något fall kunde det nog ställa sig besvärligt att få räkningar likviderade och någon gång kunde det också bli direkta förluster för handlanden. Men direkt ruinerande för honom blev det nog inte. Däremot har det förekommit något enstaka exempel på att handlanden genom borgensförbindelser försatt sig själv i ohållbar ställning. Att skuldsätta sig hos handlanden blev många lott och ansågs säkerligen inte vara något klandervärt.

Man kunde iakttaga att varorna prissattes med något slags chiffer.

Vid sekelskiftet var det vanligt att höra folk pruta. Detta tycktes emellertid avtaga allt eftersom de äldsta årgångarna gingo ur tiden.

Och förekommer inte numera. Något betalningssystem med poletter, är ej
bekant härifrån bygden. Det lär nog ha tillämpats mest i brukssamhällen.

13

Den bokföringsmetod, som åtminstone de mindre affärerna använde sig
av, var den första tiden skäligen enkel. En dagbok, "kladd", vari kredit-
affärerna ute i butiken infördes. Och så en huvudbok vari varuleveranser
och andra transaktioner infördes. Efterhand synes det emellertid ha
blivet vanligt att blivande handlande i ungdomen besökte någon bokhål-
-leriskola.

Efterhand som de flesta byar fingo butiker, uppstod nog något av
konkurrens dememellan. Men om någon osund konkurrens kan man knappast
orda. Utdelning av någon enklare present till jul, som nu är rätt vanligt,
förekom ej första tiden.

Butikerna blevo rätt tidigt utrustade med telefon, ibland voro de
föregångare därmed. Och allmänheten kunde få lov att anlita denna, exempelvis
vid sjukdomsfall.

Butikerna blevo vanligen till en viss grad centrum för nyhetsför-
-medling, som förstärktes medelst skvallret. Och en viss anstrykning av

nöje kunde ett besök där medföra. Särskilt under den mörka tidens
långa kvällar. Detta kunde ibland vara rätt nöjsamt, varom jag har åt-
-skilliga minnen från pojk- och uppväxtåren.

Ryktesvis har jag av någon, tillhörande gångna generationer, hört be-
-rättas om någon liten bod ute på landsbygden, där "Pivvorkrämare"
tjänstvilligt skulle ha tillhandahållit både brännvin och öl. Det har
varit och är fortfarande vanligt att landsbygdens diverseaffärer utlå-
-nar porslin vid festliga tillställningar.

Någon mera markerad ändring av seder och bruk, klädedräkt och hem-
-inredning, m.m., synes inte ha försiggått, åtminstone vad denna bygden
beträffar.

Då det gäller att åskådliggöra affärslivet här i denna byn, kan det
vara lämpligt att frmhålla det att dess affärer undan för undan ha
sökt följa med i utvecklingen för att kunna motsvara tidens krav.

Då det gäller att beskriva affärslivet allsidigt, här i Södra Åby,
anser jag mig inte kunna förbigå ett par andra moment. En man, Nilsson,

populärt känd som "krumannen", hade någon gång under åttitalet fått rätt att försälja öl till avhämtning. Detta höll han på med till fram emot första världskriget då han gick ur tiden. Omsättningen skulle ha varit rätt betydlig och en god del av det sålunda "avhämtade" blev konsumerat ute i en liten träbyggnad i trädgården. Stället kallades också "krued". Någon gång, på nittitalet, startade hans hustru, för sin del, en liten diversehandel i blygsam omfattning. Denna upphörde, emellertid vid hennes bortgång.

En annan person, som också kommit att taga ^{del} i affärslivet här, var "mor Bengta Ola Anders", Byns "kagekvinja". Hon skulle ha börjat med sin ~~komme~~ kommers på 60-talet. Och en dag i veckan, vinter som sommar, rullade hon med sin "rullebör" den en mil långa vägen in till Trelleborg och avhämtade en laddning kakor. Tills järnvägen, på nittitalet, kom till och övertog transporterna. Fram till sekelskiftet var hennes sortiment enkelt. Endast vetebullar, skorpor och ett par sorters "kubbar". Sedan järnvägen, kommit till övergick hon till att även sälja matbröd, åtminstone fint bröd. Intill dess ävensom något längre fram bakade

husmödrarna själva sitt grova matbröd och dessutom också fint fast

huvudsakligen till de större helgerna. Hon tillhugade också kaffe,

fast i senare tid, kring sekelskiftet, var det i mindre omfattning.

Det var huvudsakligen byns drängar och likställda, som då, på kvällarna syntes besöka hennes stuga, som förresten låg mitt emot kyrkogårdsgrindarna.

Prislistan från sekelskiftet minns jag väl. En försvarligt stor kopp

kaffe kostade 6 öre. En stor vetebulle 2 öre. En något mindre, liksom

veteskorpa kostade 1 öre. Hennes kaffe var i betydande grad "smaksatt"

med -cikoria. Denna servering skulle ha tillkommit 1870, då den nuvarande kyr-

kyrkan byggdes. Under en längre tid sysselsattes där rätt mycket folk

och det passade dem säkert att besöka "kagekvinjan". Trafiken skulle

då ha varit livlig. En man härifrån, som då var vuxen, kunde berätta en

hel del från den tiden. Efter vad han skildrade, skulle det inte ha

dröjt så länge förrän kyrkobyggarna funderat ut att "smaksätta" kaffet

ytterligare. Detta medelst brännvin, som de själva ordnade. Det framgick

också att även andra av byafolket tilltalats av systemet. Efter kyrko-

-byggarnas avfärd skulle trafiken ha ökat och pågick sedermera en del år.

Tills byns "gåramoror" tycks ha fått anledning att blanda sig i -leken.
Med resultat att en nitisk "ktonans man" en dag uppenbarade sig och
läste upp stränga förhållningsorder för kagekvinjan. Enligt utsago skulle 17
hon emellertid ha anmodat mannen att traska hem och ta sig till något
nyttigare. Hela saken kom också att förfalla. Och detta i sin ordning
skulle ha berott på det förhållandet att byns "mannar", de som styrde
och ställde i socknen, samtliga skulle ha varit mer eller mindre starkt
- komprometterade. Vid sekelskiftet förekom emellertid inte denna
trafik. Den gamla "kagekvinjan" uppehöll sin lilla rörelse till strax
före första världskriget, då hon gick ur tiden, 94 år gammal.